

จากการศึกษาบทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทยในสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทำให้เห็นข้อเท็จจริงที่เด่นที่สุดประการหนึ่งว่า ความคิดในเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตยไม่ได้เริ่มมาจากกลุ่มนักเรียนนอกซึ่งประกอบเป็นคณะราษฎร ดังที่คนมักเชื่อกันเท่านั้น หากแต่ได้เริ่มก่อตัวขึ้นแล้วโดยปัญญาชนในประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักหนังสือพิมพ์ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้พยายามเผยแพร่ความคิดดังกล่าวสู่ประชาชนอยู่เป็นระยะ ๆ และอย่างไม่อ้อมค้อม ถึงจะเห็นได้ว่าหนังสือพิมพ์ที่ดำเนินงานโดยเอกชนยุคราชาธิปไตย ได้ลงบทความโจมตีระบอบราชาธิปไตยอย่างรุนแรงหลายบทความ และในขณะเดียวกันก็ได้ลงบทความชี้ให้เห็นข้อดีของระบอบประชาธิปไตยควบคู่ไปด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการปูพื้นฐาน ความคิดประชาธิปไตย สืบต่อกันมาจนถึงสมัยคณะราษฎร ซึ่งทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จ โดยได้รับความสนับสนุนจากหนังสือพิมพ์และประชาชนที่มีการศึกษาอย่างดี

อย่างไรก็ตามหนังสือพิมพ์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงสงครามมหาเอเชียบูรพาไม่ได้อะไรที่เสริมสร้างรากฐานทางประชาธิปไตยมากเท่าที่ควร เมื่อคำนึงถึงว่า หนังสือพิมพ์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เคยมีผลงานในการวางรากฐานมาอย่างเข้มแข็ง ทั้งนี้ก็เป็นเพราะว่า หนังสือพิมพ์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจะมีข้อจำกัดในการแสดงความคิดเห็นมากกว่าในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตอนปลายเสียอีก เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองทำให้รัฐบาลคณะราษฎรไม่มีความมั่นคง เหมือนรัฐบาลราชาธิปไตย รัฐบาลใหม่ยังกังวลกับการแย่งอำนาจคืนของกษัตริย์นิยมและการแย่งอำนาจทางการเมืองกันระหว่าง "กลุ่มหัวใหม่" และ "กลุ่มหัวเก่า" (ซึ่งรวมทั้งผู้นิยมระบอบเก่าด้วย) ภายในคณะรัฐบาลเอง จึงมีผลให้รัฐบาลคณะราษฎรต้องหาทางควบคุมหรือกำจัดฝ่ายที่คิดว่ามีแนวความคิดตรงกันข้ามอยู่ตลอดเวลา เพื่อเสถียรภาพของของตน หนังสือพิมพ์ที่เป็นสื่อมวลชนที่มีลักษณะที่ต้องแสดงความคิดเห็นของตนเอง จึงได้รับการกระทบกระเทือนจากการต่อสู้ทางการเมืองครั้งนี้เป็นอย่างมากยิ่งหนังสือพิมพ์ที่ดำเนินการโดยบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับกลุ่มการเมืองฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมาก่อนเช่น พระยาศรราชภัทพิศ นายหลุย ศรีวิศ ก็ถูกรัฐบาลจ้องจับผิดเป็นพิเศษ เพราะผู้ที่มีอำนาจในคณะรัฐบาลมักมีความเห็นว่าหนังสือพิมพ์ที่มีความเห็นไม่ตรงกับตนคือศัตรูทางการเมืองถึงจะเห็นได้ว่าในสมัยรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาได้มีการลงโทษหนังสือพิมพ์ซึ่งลงข่าวหรือบทความที่พระยามโนปกรณนิติธาดาไม่พอใจหลายฉบับ ในสมัยรัฐบาล

พระยาพลพลพยุหเสนาฯ ก็ไต่สิ่งลงโทษหนังสือพิมพ์ในเครือบริษัทสยามฟรีเพรส เพราะมีความเห็นว่าเป็นหนังสือพิมพ์ที่สนับสนุนระบอบเก่า ยิ่งในสมัยหลวงพิบูลสงครามด้วยแล้วยังมีการควบคุมความคิดเห็นของหนังสือพิมพ์อย่างกวัดจั้น ทัศนะกึ่งกลางของรัฐบาลต่อหนังสือพิมพ์มีผลให้การดำเนินงานของหนังสือพิมพ์ยากลำบาก หนังสือพิมพ์ต้องคำนึงถึงเสถียรภาพของตน ไม่กล้าใช้เสรีภาพของตนในการแสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ของมวลชนอย่างเต็มที่หากหนังสือพิมพ์แสดงความคิดเห็นคัดค้านมากเกินไปกว่าขอบเขตที่รัฐบาลแต่ละยุคกำหนดไว้ หนังสือพิมพ์นั้น ๆ ก็จะถูกลงโทษ ซึ่งแม้ว่าจะไม่ถึงขั้นจับนักหนังสือพิมพ์ไปคุมขัง แต่การปิดหนังสือพิมพ์ก็มีผลให้นายทุนบางคนซึ่งหวังผลในการค้าไม่พอใจ และทำให้หนังสือพิมพ์ไม่สามารถตั้งอยู่ได้นาน โดยเหตุนี้หนังสือพิมพ์ในช่วงที่ทำการวิจัยจึงต้องดำเนินงานอย่างระมัดระวังท่ามกลางการต่อสู้ระหว่างกลุ่มหัวเก่าและหัวใหม่ทั้งภายในและภายนอกรัฐบาล สาเหตุหนึ่งที่หนังสือพิมพ์ในระบอบประชาธิปไตยไม่มีเสรีภาพเท่าที่ควร นอกจากที่รัฐบาลคณะราษฎรไม่มีประสบการณ์ในการบริหารบ้านเมืองตามระบอบใหม่ ผู้นำส่วนใหญ่เป็นทหารซึ่งนิยมความเด็ดขาดมากกว่าความยืดหยุ่น ทั้ง ๆ ที่หนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่ก็ได้แสดงท่าทีสนับสนุนคณะราษฎรตอนเปลี่ยนแปลงการปกครองมาก่อน แทนที่รัฐบาลจะใช้นโยบายประนีประนอมกับหนังสือพิมพ์ เพื่อหาแนวร่วมสนับสนุนตน รัฐบาลกลับจัดการกับหนังสือพิมพ์อย่างรุนแรง เช่น สั่งปิดโรงพิมพ์ ยึดใบอนุญาตบรรณาธิการ เป็นต้น การกระทำของรัฐบาลกึ่งกลางยอมทำให้ประชาชนส่วนใหญ่รู้สึกว้าวุ่นใจ รัฐบาลไม่ให้เสรีภาพในการแสดงออก เกิดความเสื่อมศรัทธาและผิดหวังในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเคยตั้งความหวังว่าควรมีเสรีภาพมากกว่าระบอบเก่า การลงโทษของรัฐบาลบางครั้ง แสดงให้เห็นถึงนโยบายที่ต้องการปราบปรามผู้ที่มีความเห็นคัดค้านโดยเด็ดขาดมากกว่า ความตั้งใจประนีประนอม เพราะแม้จะมีกฎหมายประนีประนอม เช่น มาตราที่ 7 ของพระราชบัญญัติสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์ แก้ไขเพิ่มเติมพุทธศักราช 2475 ระบุให้อำนาจแก่เจ้าพนักงานการพิมพ์ ในอันที่จะวินิจฉัยลดย่อนโทษ โดยการแต่เพียงนำข่าวมาตรวจลงพิมพ์ แทนการลงโทษถอนใบอนุญาต ปิดโรงพิมพ์ แต่ปรากฏว่ารัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาไม่เคยผ่อนปรนหนังสือพิมพ์ที่มีความคิดเห็นขัดกับรัฐบาล

ชุคุของคนแต่อย่างไร ยิ่งในสมัยรัฐบาลหลวงพิบูลสงครามยิ่งมีการ ออกพระ ราชบัญญัติฉบับใหม่ เพื่อควบคุมเสรีภาพของหนังสือพิมพ์มากขึ้น ทั้งยังมีการลงโทษหนังสือพิมพ์อย่างรุนแรง เช่น การสั่งจับนักหนังสือพิมพ์อย่างไรก็ตามรัฐบาลสมัยหลวงพิบูลสงครามก็พยายามใช้หนังสือพิมพ์ ให้เป็นประโยชน์ในการบริหารประเทศ โดยการทำให้ตัวเป็นมิตรกับหนังสือพิมพ์ และอ้างว่าต้องการยกระดับหนังสือพิมพ์ให้มีมาตรฐานสูงขึ้น เช่นการทำให้หนังสือพิมพ์ต้องยุบรวมเหลือน้อย ฉบับ การส่งหนังสือพิมพ์ไปต่างประเทศ และการที่หลวงพิบูลสงครามเองเขียนบทความลงหนังสือพิมพ์เนื่อง ๆ ซึ่งแท้ที่จริงก็เพื่อให้ง่ายแก่การควบคุม นโยบายของหลวงพิบูลสงครามดังกล่าวไม่เป็นผลสำเร็จทั้งนี้เป็นเพราะการควบคุมหนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยสงครามเข้มงวด กวักชันจนเกินไปกว่าเหตุ มีผลให้หนังสือพิมพ์มีสภาพไม่ต่างไปกว่าโฆษณาชวนเชื่อของรัฐบาล คำแม่แบบฝ่ายอักษะ ซึ่งมุ่งในทางชักจูงประชาชนโดยปราศจากจิตวิทยาที่แยบยลละลือปะแห่ง การชักจูงคน ประกอบกับเหตุผลอื่น ๆ เช่น การบังคับให้ประชาชนปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ การพาคน ไปเสียชีวิตจำนวนมากในการสร้างเมืองใหม่ที่เพชรบูรณ์ เป็นต้น มีผลให้ประชาชนส่วนใหญ่ไม่พอใจรัฐบาลหลวงพิบูลสงคราม นโยบายของหลวงพิบูลสงครามที่ต้องการใช้หนังสือพิมพ์เป็น เครื่องมืออธิบายการกระทำของตน เพื่อให้ประชาชนเข้าใจและยอมรับการกระทำของรัฐบาล จึงล้มเหลว

การที่รัฐบาลเข้าควบคุมการดำเนินงานของหนังสือพิมพ์มากขึ้น ๆ เป็นลำดับ ย่อมเป็น เครื่องยืนยันให้เห็นวิวัฒนาการของการ เสรีเสรีภาพของหนังสือพิมพ์เป็นลำดับเช่นกัน จนถึงวาระ สิ้นสุดแห่งช่วงเวลาที่ทำการวิจัย เมื่อรัฐบาลพลเรือนเข้ากุมบังเหียนประเทศภายในระยะเวลา สั้น ๆ ไปได้ให้เสรีภาพแก่หนังสือพิมพ์อย่างกว้างขวาง และเท่าที่ได้ศึกษาและเสนอมาแล้วนั้นจะเห็นว่ หนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่ได้แสดงออกซึ่งความรับผิดชอบของตนเองค่อนข้างเป็นนัยอันเป็นเครื่อง ยืนยันและสนับสนุนข้อเสนอที่ว่า หนังสือพิมพ์ในช่วงเวลาที่ทำการวิจัย เป็นหนังสือพิมพ์ที่มีการรับ รับผิดชอบสูงอยู่ในตัวเอง แต่คุณสมบัตินี้ถูกปิดบังและชักขวางไม่ให้แสดงออกอย่างชัดเจนเท่าที่ควร โดยนโยบายทางการ เมืองของรัฐบาลแต่ละสมัย ที่คนส่วนตัวของผู้นำทางการเมือง พระราชบัญญัติ

และประกาศทางราชการต่าง ๆ แต่กระนั้นเท่าที่ศึกษาเนื้อหาของหนังสือพิมพ์โดยส่วนรวม
 ได้เห็นข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่งว่า หนังสือพิมพ์เหล่านี้ก็ยิ่งพยายามอย่างที่สุดที่จะกระทำหน้าที่
 ของหนังสือพิมพ์ที่ดี กล่าวอย่างง่าย ๆ คือ การทำหน้าที่แทนของมวลชน เหตุการณ์ที่พิสูจน์ข้อเสนอก
 ดังกล่าวคือ การปฏิบัติงานของหนังสือพิมพ์ร่วมกับรัฐบาลพลเรือนในปลายสงครามมหาเอเซีย
 บูรพาซึ่งมีผลช่วยให้การตกลงเจรจาทำสัญญาสมบูรณแบบกับสัมพันธมิตร เป็นไปง่ายขึ้นและให้ผลดี
 กับประเทศไทย จนถึงกับนายกรัฐมนตรีในเวลานั้น (ม.ร.ว. เส็นีย์ ปราโมช) ได้กล่าวชมเชย
 หนังสือพิมพ์ที่ให้ความร่วมมืออย่างดียิ่ง

ข้อจำกัดต่าง ๆ มีผลให้หนังสือพิมพ์ขาดเสรีภาพในการดำเนินงานเพื่อประโยชน์ของ
 มวลชนและไม่มีโอกาสดำเนินการ เสริมสร้างรากฐานประชาธิปไตยซึ่งจำเป็นต่อการปกครอง
 ระบบใหม่มากเท่าที่ควร แต่กระนั้นก็ได้หมายความว่าหนังสือพิมพ์จะไม่ได้พยายามทำหน้าที่
 ของตน จึงสมควรพิจารณาว่าภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าวนี้ หนังสือพิมพ์ได้ปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวได้มาก
 น้อยเพียงใด ตลอดจนได้แสดงให้เห็นความตั้งใจและความรับผิดชอบต่อสังคมมากแค่ไหน จากการ
 แยกหน้าที่การดำเนินงานของหนังสือพิมพ์ออกเป็นข้อ ๆ เพื่อให้ง่ายแก่การวิเคราะห์และครอบคลุม
 ผลการดำเนินงานของหนังสือพิมพ์อย่างทั่วถึงตามทฤษฎีสื่อสารมวลชน จะเห็นได้ว่า

บทบาทประการแรกคือ บทบาทในการ เป็นสื่อกลางการติดต่อของหนังสือพิมพ์ ซึ่งอยู่
 อย่างผิวเผินแล้วเหมือนกับว่า เป็นบทบาทธรรมดาซึ่งไม่มีผลในทางการเมือง เพราะเป็นรายงาน
 ข้อเท็จจริงเป็นส่วนใหญ่เท่านั้น แต่แท้ที่จริงแล้วบทบาทประการนี้เป็นบทบาทที่สำคัญมาก โดย
เฉพาะอย่างยิ่ง ในระบบการปกครองประชาธิปไตยซึ่งรัฐบาลต้องดำเนินงานบริหารประเทศอย่าง
เปิดเผยต่อมวลชน สถาบันหนังสือพิมพ์เป็นสถาบันที่มีความสามารถในการถ่ายทอดข่าวสารความ
 เคลื่อนไหวจากรัฐบาลสู่ประชาชนและในทางกลับกันคือ รายงานความต้องการ **ของประชาชน** ไปสู่
 รัฐบาล การรายงานความเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของหนังสือพิมพ์ช่วยพัฒนา
 ทางการเมืองมาก เมื่อประชาชนได้ล่วงรู้และติดตามผลการปฏิบัติงานของรัฐบาลผ่านทางหนังสือพิมพ์
 มีความรู้สึกว่าคุณมีส่วนร่วมในทางการเมือง เป็นเจ้าของประเทศ รัฐบาลมีหน้าที่บริหารประเทศ

ในทางที่เป็นประโยชน์ต่อมวลชนหรือมวลชนเห็นชอบ ผลจากการศึกษาค้นคว้าได้ข้อสรุปว่า
 หนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่พยายามทำหน้าที่นี้เป็นอย่างมาก กล่าวคือ นอกจากจะเป็นการสื่อสาร
 ส่วนทางระหว่างรัฐบาลและประชาชนเท่านั้นยังเป็นสื่อกลางระหว่างเอกชน กลุ่มชน และระหว่าง
 ประเทศอีกด้วยและเมื่อพิจารณาถึงคุณภาพจะเห็นได้ว่าหนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่ได้กระทำหน้าที่เป็น
 สื่อกลางในการรายงานข่าวอย่างตรงไปตรงมา การแสดงความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะส่วนใหญ่
 ก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเหตุผลเพราะเป็นการเสนอข่าวและข้อเท็จจริง แม้กระนั้นก็รัฐบาลก็ยังเข้ามา
 ยุ่งเกี่ยวกับสิทธิของบรรณาธิการในการเลือกเสนอข่าวเสมอมา ดังจะเห็นได้ว่า ในระยะแรก ๆ
 ของการเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ มีการห้ามหนังสือพิมพ์ลงข่าวบางประเภท ซึ่งหนังสือพิมพ์
 ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีเพราะเล็งเห็นความจำเป็นของรัฐบาลในระยะหัวเลี้ยวคอคด แต่
 ปรากฏว่าในเวลาต่อมาเมื่อเหตุการณ์ทางการเมืองสงบขึ้นรัฐบาลก็ยังคงถือโอกาสควบคุมรายการ
 ข่าวเป็นระยะ ๆ โดยมีกรมโฆษณาทำหน้าที่ในการให้ข่าวหนังสือพิมพ์แต่ผู้เดียว ดังนั้นข่าวทาง
 ราชการจึงถูกจำกัดอยู่ในขอบเขตที่รัฐบาลต้องการจะแถลงให้ประชาชนได้ทราบเรื่องราวได้มาก
 น้อยแค่ไหน บางครั้งรัฐบาลถึงกับออกคำสั่งไม่ให้หนังสือพิมพ์ลงข่าว บางอย่างเช่น ข่าวอันเกี่ยว
 กับการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๆ ที่เป็นข่าวที่ประชาชนให้
 ความสนใจอย่างที่สุด ยิ่งในภาวะสงครามด้วยแล้วรัฐบาลถึงกับควบคุมการเสนอข่าวของหนังสือพิมพ์
 อย่างสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม หนังสือพิมพ์ได้ต่อสู้เพื่อรักษาสิทธิในการรายงานข่าว โดยการเขียนบท
 ความคัดค้านรัฐบาลทางหนังสือพิมพ์ เช่นการคัดค้านการจัดตั้งกรมโฆษณาการ คัดค้านพระราชบัญญัติ
 การพิมพ์บางมาตรา เช่น ข้อความที่ว่าห้ามข้าราชการแพร่ข้อความในวงราชการ "ที่ลับก็ลับหรือ
 อาจจะลับก็" คัดค้านการประกาศลงข่าวเกี่ยวกับการสละราชสมบัติ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า
 หนังสือพิมพ์ไม่ได้ยอมรับฐานะที่ไม่มีเสรีภาพดังกล่าวนี้โดยไม่ดิ้นรนแต่ประการใด แต่การที่คัดค้าน
 เสรีภาพในการเสนอข่าวของหนังสือพิมพ์ไม่เป็นผล เพราะมีปัจจัยที่สำคัญคือ รัฐบาลไม่ใจกว้างพอ
 ที่จะให้หนังสือพิมพ์ผู้ชำนาญใจเค็ดขาดเสนอข้อบกพร่องหรือเรื่องซึ่งรัฐบาลพิจารณาแล้วเห็นว่าอาจ
 นำมาซึ่งความเสื่อมเสียบางประการ แม้กระนั้นภายในขอบเขตที่จำกัดของหนังสือพิมพ์ในการ

คำเป็นหน้าที่ ในฐานะสื่อกลางนี้ หนังสือพิมพ์ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการทำหน้าที่ เป็นสื่อกลางที่มีความรับผิดชอบต่อประชาชนให้มีความไว้วางใจส่งจดหมายมาลงเป็นประจำ บาง ครั้งถึงกับพากันเดินทางมายังสำนักงานหนังสือพิมพ์ เพื่อร้องทุกข์ให้หนังสือพิมพ์ช่วยต่อสู้เรียกร้อง สิทธิแทนตน เป็นต้น จึงนับได้ว่า หนังสือพิมพ์ในช่วงเวลาที่ทำการวิจัยได้รับความสำเร็จ ใน การกระทำหน้าที่สื่อกลางการติดต่อได้เป็นอย่างดี

บทบาทของหนังสือพิมพ์บางประการต่อมาคือ บทบาทในการตรวจสอบการปฏิบัติงาน ของรัฐบาลหน้าที่ของหนังสือพิมพ์ ประการนี้ช่วยส่งเสริมให้สถาบันหนังสือพิมพ์เป็นสถาบันที่ก้าวขึ้นเผชิญ หน้าที่กับรัฐบาลมากกว่าสถาบันใดใด และเนื่องจากข้อจำกัดด้านความหวั่นวิตกต่อเสถียรภาพของ รัฐบาลคงไต่ถาวรมาแต่แรก ทำให้หนังสือพิมพ์มีบทบาทในการตรวจสอบ การปฏิบัติงานของ รัฐบาลในขอบเขตที่จำกัดแต่เท่าที่ได้ทำการศึกษา เนื้อหาของหนังสือพิมพ์ในช่วงเวลาที่ทำการวิจัย ได้พบว่า หนังสือพิมพ์ได้พยายามปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวมาก จึงจะเห็นได้จาก การที่หนังสือพิมพ์ บางฉบับถูกปิดหรือนักหนังสือพิมพ์ถูกจับอันเนื่องมาจากการกักค่าน การดำเนินงานของรัฐบาล แม้ว่าการกักค่านการดำเนินงานของรัฐบาลในประเด็นที่สำคัญของหนังสือพิมพ์จะไม่ได้ผล กล่าวคือ รัฐบาลไม่รับความคิดเห็นของหนังสือพิมพ์ไปปฏิบัติตามทั้งที่บางครั้ง เป็นความต้องการ ของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ เช่น กรณีการกักค่านการยึดบทเฉพาะกาลในรัฐบาลดวงพิบูลสงคราม ซึ่งหนังสือพิมพ์และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรร่วมกันต่อสู้ โดยได้รับความสนับสนุนจากประชาชนโดย ทั่วไป เหตุการณ์ครั้งนี้อยอมเป็นตัวอย่างชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงที่ว่า การที่หนังสือพิมพ์ไม่สามารถมี อิทธิพลเพียงพอที่จะยับยั้งการดำเนินงานของรัฐบาลได้ แม้หนังสือพิมพ์จะได้แสดงออกถึงบทบาท ของตนเองอย่างเต็มที่แล้วก็ตาม ไม่ใช่ขอบเขตอันเกิดจากหนังสือพิมพ์ แต่เกิดจากรัฐบาลที่ไม่เป็น ประชาธิปไตยอย่างเพียงพอ การตรวจสอบการปฏิบัติงานของรัฐบาลจะมีผลต่อการพัฒนาทางการ เมืองเพียงใดนั้นเป็นเรื่องที่ไม่อาจหาข้อสรุปได้อย่างแน่ชัด แต่อาจวิเคราะห์ได้ว่า การที่รัฐบาล เข้มงวดกวดขันหนังสือพิมพ์มาทุกสมัยจนกระทั่งถึงกับมีการ สั่งปิดหนังสือพิมพ์หรือจับกุมนักหนังสือพิมพ์ นั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า รัฐบาลยอมรับความสำคัญของหนังสือพิมพ์ว่า อาจจะมีอิทธิพลในการนำ

ประชามติหรืออาจจะเป็นข้ออ้างให้นักการเมืองฝ่ายตรงข้ามถือโอกาสโจมตีรัฐบาลได้ จนมีผลให้
 รัฐบาลเสียคะแนนนิยมจากประชาชนได้ แต่แม้ว่ารัฐบาลอาจจะเกรงอิทธิพลของหนังสือพิมพ์จนเกิน
 เหตุไปบ้าง หนังสือพิมพ์ก็มีบทบาทในการพัฒนาการทางการเมืองอยู่ไม่น้อย เนื่องจากการ
 คัดค้านการดำเนินงานของรัฐบาลของหนังสือพิมพ์เป็นไปอย่างมีเหตุมีผลตามหลักวิชาการมากกว่า
 การใช้อารมณ์โจมตีบุคคลในคณะรัฐบาล นักหนังสือพิมพ์ในสมัยนั้นที่มีความรู้ เป็นที่เชื่อถือของ
 ประชาชนก็มี พระองค์เจ้าวรณไวทยากร พระสารสาสน์พลชั้นซ์ พระสารสาสน์ประพันธ์
 หลวงวิจิตรวาทการ ทำให้ประชาชนให้ความเชื่อถือหนังสือพิมพ์มาก และนี่ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำ
 ให้รัฐบาลหวาดระแวงอิทธิพลของหนังสือพิมพ์จนถึงพยายามหาทางควบคุมหนังสือพิมพ์ตลอดมา

บทบาทประการสุดท้าย การให้ความรู้ทางการเมืองซึ่งหนังสือพิมพ์สามารถทำได้
 โดยเสี่ยงกับความเคียดแค้นน้อยที่สุด เพราะส่วนใหญ่เป็นการ เสนอข้อเท็จจริงตามหลักวิชาการ
 ไม่มีผลกระทบกระเทือนต่อเสถียรภาพของรัฐบาล หนังสือพิมพ์ที่จะมีบทบาททางนี้ได้ต้องมีความรับ
 ผิดชอบมาก เพราะหนังสือพิมพ์อาจจะเลือกลงเรื่องประเภทอาชญากรรมหรือบันเทิงก็ได้ อย่างไรก็ตาม
 ก็ตามหนังสือพิมพ์ในช่วงเวลาที่ทำการวิจัยได้ลงบทความหรือข่าวที่มุ่งให้ความรู้ทางการเมืองมาก
 โดยคงตระหนักดีว่า ประชาชนมีความรู้ความสำนึกทางการเมืองอยู่ในระดับต่ำ และการพัฒนา
 ประชาธิปไตยจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อประชาชนเป็นผู้มีความรู้ ความเข้าใจในระบบการเมือง
 ดังกล่าวอย่างเพียงพอซึ่งสถาบันหนังสือพิมพ์สามารถช่วยได้มากจากการ ประเมินของผู้วิจัยพบว่า
 หนังสือพิมพ์ในช่วงเวลาที่ทำการวิจัยมีการลงบทความ สารคดี ข่าว ซึ่งมุ่งให้ความรู้ทางการเมือง
 มากกว่าหนังสือพิมพ์สมัยปัจจุบัน การที่หนังสือพิมพ์ได้พยายามให้ความรู้ทางการเมืองแก่ประชาชน
 อยู่เสมอมาในขอบเขตที่กว้าง เป็นการ สร้างแนวความคิดทางการเมืองเกี่ยวกับประชาธิปไตย
 และมีอิทธิพลต่อความคิดหรือทัศนคติของประชาชนอย่างมาก

กล่าวโดยสรุป หนังสือพิมพ์ในช่วงที่ทำการวิจัย แม้จะแสดงให้เห็นว่ามีความรับผิดชอบ
 ต่อสังคมค่อนข้างสูงและพยายามที่จะมีบทบาทในทางการเมือง เมื่อเปรียบเทียบกับความยาก
 ลำบากในการดำเนินงานของหนังสือพิมพ์ในสมัยนั้น แต่เมื่อพิจารณาถึงอิทธิพลโดยตรงแล้วนับว่า

ยังมีน้อยมาก เพราะในช่วงเวลาที่ทำกรวิจัย หนังสือพิมพ์สามารถแสดงความคิดเห็นจนถึงขั้นที่มีผลในการเปลี่ยนแปลงความตั้งใจในการดำเนินของของรัฐบาลจริง ๆ น้อยครั้งมาก ซึ่งทั้งนี้ไม่อาจกล่าวได้ว่านั้นเป็นข้อบกพร่องของหนังสือพิมพ์ฝ่ายเดียว เพราะการคัดค้านรัฐบาลที่จะก่อให้เกิดผลการเปลี่ยนแปลงหรือปฏิรูปอย่างแท้จริงได้นั้นขึ้นอยู่กับส่วนประกอบหลายประการ ทั้งรัฐบาล ประชาชน และหนังสือพิมพ์ กล่าวคือ รัฐบาลข้างป็นต้องมีความเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ยอมรับฟังประชามติ ประชาชนต้องให้การสนับสนุนหนังสือพิมพ์และเป็นพลังร่วมกับหนังสือพิมพ์ในการต่อสู้กับรัฐบาล เพราะเป็นไปไม่ได้ที่หนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นสถาบันที่ประกอบขึ้นด้วยคนจำนวนน้อย จะทำการคัดค้านรัฐบาลซึ่งมีทั้งกำลังและเป็นผู้ใช้กฎหมายแต่ลำพัง และประการสำคัญคือกิจกรรมหนังสือพิมพ์ในเมืองไทยยังไม่ใช่งิจกรรมที่ยิ่งใหญ่มากพอที่จะสร้างอำนาจการต่อรองกับรัฐบาล และเช่นเดียวกับที่หนังสือพิมพ์ไทยในช่วงเวลาที่ทำกรวิจัยแอดฉบับ ไม่ปรากฏว่ามีฉบับไหนที่ใ้การวิวัฒนาการต่อเนื่องกันเป็นระยะเวลาาน แม้ว่าจะมีบางฉบับที่ดำเนินงานมาเป็นระยะเวลาาน เช่น ไทยใหญ่ ศรีกรุง แต่ผู้ดำเนินงานของหนังสือพิมพ์เหล่านั้นก็เปลี่ยนไปเรื่อย ๆ มีผลให้นโยบายและเนื้อหาสาระของหนังสือพิมพ์เปลี่ยนแปลงไปค่ายประชาชนไม่สามารถติดตามหรือยึดถือหนังสือพิมพ์ฉบับใดได้อย่างแท้จริง มีหนังสือพิมพ์ ประชาชาติ ประชาอุวัน ที่เห็นเด่นชัดว่า ประชาชนให้ความเชื่อถือมาก แต่หนังสือพิมพ์ฉบับแรกก็ทรุดลง เมื่อผู้ดำเนินงานที่มีความสามารถหลายคนต้องการลาออก เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นต้น ส่วนฉบับที่สองก็ต้องเลิกกิจการ เพราะสำนักงานถูกระเบิดเสียหายมากในคราวสงครามมหาเอเชียบูรพา

โดยเหตุนี้การที่จะแก้ปัญหาเพื่อที่จะให้หนังสือพิมพ์เป็นสถาบันที่มีความสามารถในการควบคุมการดำเนินงานของรัฐบาลอย่างที่เป็นอยู่ในประเทศที่มีการพัฒนาทางการ เมืองแล้ว ก็จำเป็นต้องแก้ไขข้อบกพร่องของสถาบันทั้งสามที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวงการหนังสือพิมพ์ ทั้งที่กล่าวข้างต้น ซึ่งทั้งนี้จะเห็นได้ว่าเป็นปัญหาชั้นอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องกับวงกว้างที่ประเทศไทยยังปกครองด้วยรัฐบาลทหารซึ่งมีความเชื่อมั่นว่า การปกครองประเทศจะเป็นไปอย่างเรียบร้อย

ผู้ช่วยการใช้อำนาจและความเฉียบขาดแบบทหาร ประชาชนยังไม่ตระหนักถึงความสำคัญของ
หนังสือพิมพ์ในแง่ที่ว่าหนังสือพิมพ์เป็นตัวแทนของประชาชน การต่อสู้ของหนังสือพิมพ์เป็นการต่อสู้
เพื่อประชาชน สถาบันการศึกษาไม่วางหลักสูตร สอนองความคองการ ของสังคมประชาธิปไตย
หนังสือพิมพ์ขาดการต่อเนื่องและนักหนังสือพิมพ์ไม่ได้ปฏิบัติงานให้ประชาชนได้เกิดความรู้สึกว่า
หนังสือพิมพ์เป็นตัวแทนของพวกเขา คราบนั้นหนังสือพิมพ์จะไม่สามารถกระทำหน้าที่อย่าง
สมบูรณ์ได้ บรรลุถึงจุดหมายเท่าที่เป็นไปในสังคมที่พัฒนาการ เมืองแล้ว หรือนัยหนึ่งไม่
สามารถทำหน้าที่ควบคุมการปฏิบัติงานของรัฐบาล หรือนืออิทธิพลต่อการตัดสินใจในการดำเนิน
งานของรัฐในฐานะเป็นตัวแทนทางการเมืองของประชาชนได้อย่างจริงจัง

